

Náboženské a politické aspekty Hnutia hovoriacich krížov na Yucatáne

DOMINIK ČISÁRIK

Katedra porovnávacej religionistiky, Filozofická fakulta
Univerzity Komenského v Bratislave

The present study seeks to analyze the context of the contemporary popular movement of the so-called “Cult of the Talking Crosses” within the Caste War of Yucatán in the years span of 1847-1901. It is argued, that based on a number of religious and political aspects in combination, the actual ideological compendium of this militarily-oriented popular indigenous initiative could be constructed. The very metaphysical-pragmatic functional tools stood temporarily behind the rise of success of the warriors of the Talking Crosses, the so-called *cruzoob*. The ingenious syncretic combination of the pre-Columbian Maya religious and social formative attributes with numerous useful Christian values, gave birth to the freestanding and independent territorially-based indigenous movement which for a significant time endangered the unitarian efforts of the 19th century’s centralist Mexican policy.

Keywords: Cult of the Talking Crosses, Caste War of Yucatán, religious militarism, nativism, Maya-Christian symbology

Vojna kást ako najintenzívnejší vojenský konflikt medzi predstaviteľmi indigénnej spoločnosti a reprezentantmi mexickej vlády je často nazývaná aj ako „súboj medzi civilizáciou a barbarstvom“. Tento stret sociálnych a politických tendencií, stojacich proti sebe v rokoch 1847 – 1901, bol však nepochybne vyvrcholením niekoľko storočnej snahy yucatánskych Mayov o sebaurčenie a o získanie regionálnej autonómie. Indiánske elity, rozumejúce historickému vývoju a potrebám prevažne rurálne orientovaného obyvateľstva polostrova, by na základe tohto modelu prebrali nadvládu nad kultúrnym regiónom so silným mayským zastúpením a zaistili by tak prežitie a akési pokračovanie pôvodných predkolumbovských, aj keď časom redefinovaných, zvykov a tradičného spoločenského rozvrstvenia.

Príspevok je primárne orientovaný na stanovenie a kontextuálne zaradenie kombinácie náboženských a politických prvkov prítomných v ideologickom jadre konfliktu, špecificky dokumentovateľnom v tzv. „Hnutí hovoriacich krížov“ (resp. „Kulte hovoriacich krížov“). V znamení implicitného politického náboženstva popri čisto pôvodných, ale častejšie ešte synkretizovaných ri-

tuáloch a iných náboženských praktikách, sa angažovanie výrazných charizmatických vodcov (etnicky mayského, alebo zmiešaného mestického pôvodu) odzrkadlilo na akejsi tripartitnej platforme. Komunitné zaradenie charizmatických lídrov totiž často plnilo politické, náboženské, rovnako ako aj vojenské funkcie.

Hlavnou premisou tejto historicky orientovanej štúdie je fakt, že na základe bilaterálnych interakcií, ku ktorým došlo medzi centralistickým národným prúdom, idúcim v stopách predošlého koloniálneho kultúrno-etnického rozdelenia aj v postkoloniálnej ére, a nativistického sveta Mayov modernej doby (žijúcich na periférii dobového mexického štátu), bolo možné, aby vznikla hybridná, aj keď nie bezprecedentná sociálna realita. Redefiníciou kresťanských kategórií a obohatením makroregionálnych ideálov nábožensko-politickými danosťami dominujúcej kultúry, vznikol paradoxne zakonzervovaný priestor, ktorý umožnil dobovú sebarealizáciu určitej skupiny obyvateľstva, ktorá sa ocitla pod vplyvom civilizačného tlaku súdobej mexickej politiky. Táto silná a stále prítomná orientácia na lokálnu kultúrnu minulosť pretrváva na polostrove

dodnes. Potvrdzujúcim faktom je aj vydobytie si regionálnej autonómie mexického štátu Quintana Roo, ktorého obyvatelia sú dodnes hrdí na to, že práve na tomto území sa nachádzalo ohnisko indiánskeho odboja. V popredí teda, popri už spomínanom tradicionalizme, evidentne stojí adaptácia schopnosť Mayov naprieč historickými obdobiami. Pojmy Hnutie hovoriacich krížov a vojna kást na Yucatáne budeme v texte obmieňať, keďže jedno z hnutí bolo predpokladom druhého. Takisto budeme cielene včleňovať do textu retrospektívne state z obdobia španielskeho kolonializmu, aby sme dosiahli väčšie porozumenie udalostí, ktoré sa odohrávali v 19. storočí na už nezávislom mexickom území.

Štruktúra textu bude nasledovná: po úvodnom uvedení do politických a historických okolností prejdeme k stručnému popisu základných faktov súvisiacich s Hnutím hovoriacich krížov. Následne sa v jadre článku pokúsime zdokumentovať typické náboženské a politické prvky, ktoré stáli za ideologickým a formatívnym pozadím Hnutia hovoriacich krížov, ako centrálného tradicionalistického mayského hnutia yucatánskej vojny kást. V závere načrtneme význam tejto dobovej etapy pre sebaurčenie dnešného mayského obyvateľstva polostrova, ako aj pre moderný politický vývoj v mexickej federatívnej republike, keďže toto formovanie dobových symbolov dodnes slúži ako podstatný bod referencie.

Postavenie yucatánskych Mayov v devätnástom storočí

Pred tým, ako prejdeme k pomenovaniu konkrétnych náboženských a politických prvkov vojny kást, je adekvátne aspoň krátko priblížiť historický vývoj. Vzhľadom na rozsah príspevku sa obmedzíme len na základné fakty. Dôležitým pre kontext tejto štúdie bol nepochybne dobový vývoj skorších dekád 19. storočia. Podstatná časť yucatánskej vojny kást sa však prelínala s obdobím, nazývaným v mexických dejinách ako „porfiriát“ (1876 – 1911). Mexický štát sa v snahe vyrovnáť stále viac globalistickej konkurencii svetových mocností (Veľká Británia, USA a iné) odhodlal na projekt národnej industrializácie a na poli spoločenskom, na civilizačnom či edukačnom projekte, kde malo zväčša poľnohospodárske a katolícke obyvateľstvo vo všetkých častiach krajiny začať participovať na celkovej modernizácii a pokroku republiky. Tieto praktiky sa pod záštitou „celonárodného záujmu“ týkali prirodzene aj indiánskych etník (Kuntz Ficker & Speckman Guerra 2010: 135-136).

Ťažko kontrolovateľné mayské kmene Yucatánu, ktoré boli voči kreolom a mesticom v odvekej prevahe, boli pripodobnené k „lenivým barbarom“. Vládujúce politické vrstvy pozitivistov sídlia v hlavnom meste, neznalé lokálneho diania, zaujali postoj nadradenosti voči Indiánom tohto, z ich perspektívy odľahlého regiónu. Dôležitú úlohu tu zohral aj rasizmus. Od dôb španielskej nadvlády boli totiž kreoli stále na čele politického rozhodovania na národnom území (María y Campos 1991: 129-130, 133). Negatívne zameranie centralistických vrstiev voči lokálnym právam Indiánov bolo zjavné prakticky už od prvého desaťročia nezávislosti krajiny. Zlomovým sa stalo presadenie zákona tzv. *Ley Lerdo* v roku 1856, keď došlo k masívnej privatizácii pozemkov v kolektívnej držbe indiánskych komunit. Tento akt bol prudkým zásahom do právomocí dedinsky orientovaných Mayov, ktorí boli organizovaní na pôde kongregácii v priamom prepojení na provinčnú farnosť. Išlo ešte o španielsky koloniálny komunitný model.¹ Štátna správa hľadala všetky prostriedky ako zamedziť provinčnej autorite cirkevných hodnostárov (so správnou právomocou nad indiánskymi dedičanmi), ktorí predstavovali hrozbu pre centralisticky navrhnuté fungovanie krajiny. Zákomom *Ley Lerdo* sa dovtedy sporné štátne praktiky stali zákonné. Touto formou malo dôjsť aj k pacifikácii povstaleckých Indiánov na Yucatáne, s ktorými Mexiko viedlo vojnu od roku 1847 (a špecificky od roku 1850). Prudký zásah do už aj tak krehkej sociálnej reality polostrova vyvolal prakticky okamžitú reakciu. Povstalecké jednotky sa reorganizovali a svoje rady stále viac rozširovali o mayských dedičanov.²

Kvôli pochopeniu symboliky, ktorá bude nižšie načrtnutá, je nutné sa nakrátko pristaviť pri prepojení yucatánskej religiozity s božstvami súvisiacimi s vegetačným cyklom kukurice, resp. úrodou kukurice. Po kolapse klasickej mayskej civilizácie v južných nížinách (dnešná severná Guatemala), ku ktorému došlo pravdepodobne na prelome konca 9. a začiatku 10. storočia nášho letopočtu, sa mayské obyvateľstvo (ktoré prekonalo prvotné dopady kolapsu) preorientovalo do severných nížin, t.j. prevažná časť polostrova Yucatán, kde vytvorili tzv. postklasickú mayskú kultúru severných nížin. Z klimatického hľadiska sa bolo treba adaptovať aj na zmenu podmienok životného prostredia. Zatiaľ čo južné nížiny disponovali subtropickými pralesmi a výrazným cyklickým obdobím dažďov, veľká časť polostrova Yucatán zodpovedala skôr semiaridným podmienkam. Prirodzene, okrem zmeny v poľnohospodár-

¹ „La Reforma liberal,” Akademický portál CCH, Universidad Nacional Autónoma de México. (23. január 2019). <https://portala-cademico.cch.unam.mx/alumno/historiademexico1/unidad5/lareformaliberal/reformaliberal>.

² „Ley Lerdo – Desamortización de bienes Iglesia y Corporaciones” Mexický zákon z roku 1856 – Internetový portál Independencia de México – Conoce y Aprende. (23. január 2019). <https://independenciademexico.com.mx/ley-lerdo/>.

ských technikách, došlo aj k zmene v orientácii na centrálnu božstvá panteónu. Dôležitejšiu praktickú funkciu nadobudli hlavne božstvá, ktoré reprezentovali, resp. zabezpečovali hojnosť úrody. Na základe frekvencie zobrazovania boha dažďa B (boh Chak, ktorý bol aj bohom úrody a zavlažovania) v poklasickom Madridskom kódexe, možno usúdiť, že zavlažovanie či dažď nevyhnutný pre rast kukurice v suchšom prostredí boli natoľko dôležité, že božstvá, ktoré neboli pôvodne v centre ľudového kultu, teraz získali dominanciu. Kult boha B a takisto aj boha E (boh kukurice) sa neskôr v koloniálnom a postkoloniálnom období zaslúžil o reprezentáciu kresťanského boha otca ako blahodarného boha roľníkov, teda prostredníctvom neho prenesene akéhosi udržiavateľa života medzi Maymi. V hnutí hovoriacich krížov, ktorého účastníci tvorili jadro mayských bojovníkov kríža, bude kult dobrotivého a ochranného boha poľnohospodárov zohrávať centrálnu úlohu na prakticky rovnakej rovine ako Kult hovoriacich krížov.

Pre lepšie pochopenie militarizácie mayského vidieka prakticky od tretieho desaťročia 19. storočia je potrebné začleniť túto iniciatívu do makroregionálneho politického rámca. Základnou platformou veľkej časti konfliktov bola politická rivalita medzi predstaviteľmi mexického centralizmu a zástancami federalistického modelu. Zatiaľ čo centralisti zastávali myšlienku silnej autoritatívnej vlády a organizácie administratívnych celkov krajiny okolo ohniska hlavného mesta (tu môžeme zaradiť aj progresivistickú vetvu politikov režimu Porfiria Díaza), federalisti stáli za myšlienkou čiastkových právomocí každého regiónu alias jednotlivých autonómii Spojených štátov mexických.³ Federalistická predstava prirodzene vyhovovala autochtónnym tendenciám etnicky pomerne homogénneho Yucatánu. V čase, keď sa opozícia medzi centralistami a federalistami pretavila do vojenského konfliktu, yucatánski Mayoovia bojovali na strane federalistov. Verili, že tento liberálnejšie zameraný smer by im mohol znovu poskytnúť

väčšiu mieru autonómie a možnosť rozhodovať o domácich záležitostiach bez väčších politických zásahov zo strany metropoly. Do už aj tak zložitého spektra udalostí zasiahla tiež časovo paralelná etapa hnutia za nezávislosť Yucatánu (1841 – 1842 a 1846 – 1848).⁴ Dobová aktívna účasť v bojoch (a vyzbrojenie sa), zväčša na strane federalistov a separatistov, priniesla Indiánom Yucatánu cennú skúsenosť, ktorá bola neskôr využitá vo vojne kást.

Paleta motívov na rozpútanie vojny z pohľadu yucatánskych Mayov bola rôznorodá. Victoria Reifler Bricker menuje štyri až päť najpodstatnejších. Prvým faktorom boli nepochybne neustále sa zvyšujúce požiadavky v rámci nádenníctva na dlh, systému organizovanej práce Mayov na plantážach/statkoch, kde ich služba bola akumulovaná v podobe dlhu. Keďže sa robotníci ocitli v podradnej a dlžobnej pozícii voči svojmu pánovi (majiteľovi statku, tzv. *hacendario*), na zrušenie dlhu museli pracovať nadčasy. To bola akási moderná forma otroctva pripomínajúca koloniálny model *encomiendas* a *repartimientos*.⁵

Druhým podstatným faktorom bola snaha o zníženie platby tzv. „*obvencí*“, teda celej škály nadštandardných extra poplatkov lokálnej farnosti. Medzi tieto platby možno zahrnúť poplatky za svadbu, pohreb, organizáciu miestnych slávností lokálneho svätca, okrem ďalších často slabo zdôvodnených poplatkov vynuovaných personálom lokálnych cirkevných ustanovizní (Bricker 1981: 93).

Tento dôvod tiež reprezentoval istú formu zotročenia domorodcov. Stanovenie nadstavbových poplatkov sa riadilo rasovými zásadami a pravidlom nadradenosti malej časti sociálne hegemonizovanej spoločnosti polostrova (Clavero Salvador 2016: 313-320). Predstavitelia kreolov na Yucatáne a v celom Mexiku boli rozhodne oveľa viac zvýhodnení ako indiánska väčšina. Medzi ďalšie motívy patrila nepochybne privatizácia komunitných pozemkov patriacich konkrétnym indiánskym obciam, faktor, ktorý vyvolal veľkú vlnu nespokojnosti.

3 „Estado-nación mexicano: Federalismo y centralismo,” Akademický portál inštitúcie Colegio de Ciencias y Humanidades UNAM. (6. apríl 2019). <https://portalacademico.cch.unam.mx/alumno/historiademexico1/unidad4/estadoNacionMexicano/federalismoCentralismo>.

4 „Yucatán, un estado que fue país dos veces,” Internetový portál México desconocido (6. apríl 2019). <https://www.mexicodesconocido.com.mx/republica-de-yucatan.html>.

5 T.j. prerozdelenie pozemkov a Indiánov na nich pracujúcich medzi konkrétnymi osobami španielskych dobyvateľov, resp. miestnych správcov; a následne otrocky vynučený vzťah podriadenosti a fyzického využitia Indiánov pre akúkoľvek provinčnú prácu za rámec úradníckych činností náležiacich výsostne Španielom. Systém *encomiendas* bol pôvodne navrhnutý ako systém puta medzi panovníkom a jeho vazalmi. Malo sa teda jednať o ešte pôvodný stredoveký model, v rámci ktorého mali byť zabezpečené práva poddaných, ak spĺňali požiadavky vyžadované panovníkom. Ako je známe, od implementácie tohto systému na karibských ostrovoch a neskôr aj v pevninskej španielskej Amerike, dochádzalo ku kompletnému porušovaniu prvotnej myšlienky vazalského vzťahu, kde sa držiteľ *encomiendy* zaväzoval právnym spôsobom starať o pracovnú silu na jeho statkoch. Už kráľovná Izabela si všimla toto skorumpovanie kráľovských nariadení a snažila sa ovplyvniť občiansky štatút Indiánov, ako jej slobodných vazalov. Aj kvôli vzdialenosti amerických štátov od Španielska sa lokálni španielski miestodržiteľia v zámorí jednoduchšie dopúšťali porušovania pravidiel. Takáto skorumpovanosť sa v západných Indiách časom stala pravidlom.

Obrázok 1. Mayskí bojovníci „los crucoob“ v tradičných odevoch (Verdayes Ortiz 2019).

Obrázok 2. Kostol a kasárne v kultovom rituálnom centre Hnutia hovoriacich krížov Chan Santa Cruz (Autor Jesús Caamal).

Yucatánski Mayovia sa snažili znovu ustanoviť spoločné vlastníctvo pozemkov, model, ktorý sa osvedčil v minulých etapách kolonializmu a takisto pred príchodom Európanov. V neposlednom rade treba spomenúť dlhodobé fyzické zneužívanie Indiánov zo strany bielych a mesticov napr. formou neprimeranej práce. S tým súviselo aj právo na plnosť občianskych práv, ktoré boli udelené prakticky len bielym a mesticom (González Navarro 1988: 573-574). Dlhodobá nespokojnosť domorodých Yucatáncov so socio-politickými podmienkami a snaha o dištancovanie sa od autokratického modelu vládnucej vrstvy v Mexiku, priviedla Mayov k nutnosti rázneho riešenia, ktoré by radikálnym spôsobom reorganizovalo sociálnu realitu polostrova.

Jediným možným riešením bol tak vojenský konflikt. Vojna kást na Yucatáne (1847-1901) sa stala najbrutálnejším a zároveň najsymbolickejším obdobím 19. storočia v Mexiku (v súvislosti so sociálnou otázkou Indiánov) ako pre domácu politiku, tak aj pre celý mayský svet. Centrálnou ideologickou platformou tohto vojenského konfliktu sa stalo tzv. Hnutie hovoriacich krížov.

Vznik a symbolika Hnutia hovoriacich krížov

Založenie Hnutia hovoriacich krížov, alias *los crucoob*, sa datuje do roku 1850 a je pripisované Josému Maríovi Barrerovi. Ludová tradícia hovorí, že samotný Barrera pri prechode pralesným územím približne v strede

dnešného mexického štátu Quintana Roo uvidel vyrytý malý krížik do kmeňa mahagónového stromu nad klesajúcim svahom terénu nad cenotom.⁶ V priebehu niekoľkých mesiacov lokalita nadobudla dôležitý rituálny charakter a stala sa centrom kultu Hnutia hovoriacich krížov. Ako sa verilo, odtiaľto sa potom šírili hovoriace kríže a ich interpreti do veľkej časti polostrova Yucatán. Centrum bolo pomenované Chan Santa Cruz (lingvisticky je to hybrid, spojenie mayského a španielskeho jazyka vo význame „nebeský svätý kríž“).⁷ (Obrázok 1)

Napriek tomu, že táto udalosť prebehla prakticky až tri roky po vypuknutí vojny, jej dosah bol obrovský. Podľa predpokladu najviac blízkeho pravde totiž zavedenie tohto geograficky centralizovaného kultu a horlivosť jeho vojensky organizovaných nasledovateľov veľkou mierou dopomohli k minimálne dočasnému zvráteniu vývoja vojenského konfliktu. Po úvodnom zatlčení povstalcov mexickou armádou sa nanovo organizované jednotky *crucoob* začali intenzívne presadzovať a získavať nových sympatizantov a nové teritória. Dobyvačná kampaň mayských *crucoob* (ako sami seba nazývali bojovníci hnutia) postupne úspešne dosiahla aj väčšinou kreolské oblasti v okolí pôvodných koloniálnych centier, akými boli Mérida a Valladolid. Popularita a úspešnosť implementácie Hnutia hovoriacich krížov je teda ideálnym príkladom toho, ako nábožensky orientované hnutie mohlo priamo ovplyvniť svetské, v tomto prípade socio-politické okolnosti (Landrove

6 Cenoty (maysky *dʒʹonot*), šp. cenotes, sú prirodzene vytvorené vápencové priehlbiny v teréne polostrova Yucatán, ktoré sú prepojené s podzemnou vodou. Slúžili ako jedny z mála povrchových zdrojov pitnej vody, respektíve na rituálne účely. Jeden z najznámejších cenotov, v ktorom sa našiel veľký počet rituálnych predmetov a taktiež niekoľko ľudských kostier, sa nachádza v postklasicom mayskom centre Chichén Itzá.

7 „El ulises de la guerra de castas: José María Barrera,” Desde la península y las intermediaciones de mi hamaca. Blog na doméne WordPress.com. (6. Apríl 2019). <https://gilbertoavilezblog.wordpress.com/2016/12/31/el-ulises-de-la-guerra-de-castas-jose-maria-barrera/>.

Torres 2019: 3-4, 7).⁸ Chan Santa Cruz, ako nové hlavné mesto rebelujúcich Mayov, sa stalo symbolom *in situ*. V meste je dodnes viditeľný kostol svätého kríža, centrum kultu, na ktorý sú priamo architektonicky pripojené kasárne bojovníkov hovoriacich krížov (Obrázok 2). Ohnisko náboženského ritualizmu bolo tak fyzicky aj symbolicky napojené na militarizmus skupiny jeho nasledovníkov (Astor Aguilera 2004: 1-6).⁹

Prejdime však k symbolike krížov v kresťanskej a predkolumbovskej koncepcii. Z tejto perspektívy je dôležité popísať obraznosť kríža, stromu, klasu kukurice a osi sveta (*axis mundi*). V tomto smere sa môžeme oprieť o štúdiu Miguela Astora Aguilera „*Estudio de santuarios de la cruz parlante de Yucatán y Quintana Roo*“ (Astor Aguilera 2004).¹⁰ V prvom rade možno pozorovať symbolickú pozíciu Kristovho kríža, či krížov hovoriacich. Kríž stojaci na hore Golgota v Jeruzaleme v osudný deň pre Ježiša Krista, kríž na ktorom bol Kristus ukrižovaný, vytvoril v dobovej kresťanskej symbolike centrálnu os, *axis mundi*, miesto, kde sa stretáva človek s nadprirodzenom a mystériom viery. Božská a ľudská podstata Krista naznačuje smrteľnosť ľudskej rasy, ale zároveň jej blízkosť k najvyššej božskej bytosti. Kristus umiera na kríži s cieľom vykúpiť ľudstvo z hriechov a približuje (priamo v pozícii kríža) človeka k transcendentálnu. V neskorších vizuálnych reprezentáciách sa nachádzala lebka Adama, poukazujúc na smrteľnosť človeka kvôli počiatočnému pádu Adama, resp. popretie ega/ľudskosti na úkor priblíženia sa k božskosti. Môžeme teda hovoriť o akomsi symbolickom komunikante (Kováč 2002: 126-132).

V mayskej symbolike možno tiež pozorovať hneď niekoľko symbolických hľadísk. Kríž takisto symbolizuje *axis mundi*, je prepojením podsvetia, pozemského sveta ľudí a nadsvetia. Kríž mohol byť taktiež vnímaný ako prerod, resp. strom života. V Palenque v hlúbke Chrámu nápisov, kde sa našla hrobka panovníka Pakala (615-683 n.l.), je na náhrobnej doske zobrazený prerod, resp. prechod od smrti k životu. Dôležitosť nadobúda aj symbolika čísel. V tomto smere tradične nachádzame afinitu triadických božských systémov. V Palenque môžeme pozorovať ikonograficky zaznamenanú triádu GI-GIII, teda varianty slnečného boha K'inich Ajaw so

zdieľanými atribútmi typickými pre bohov B,C a K (na základe Schelhasovho zaradenia mayských bohov). V hnutí hovoriacich krížov bola táto tradičná mayská koncepcia (či už v náboženských, politických či architektonických formách) synkreticky prepojená s kresťanskou Svätou trojicou. Dnes na domácich oltároch u yucatánskych Mayov nachádzame často tri kríže, ako pozostatok kultu hovoriacich krížov (v pôvodnom chápaní išlo o jeden hovoriaci kríž), kde sa táto nová forma svätej trojice reflektuje v týchto postavách: Ježiš, kríž ako personifikovaný predmet a Svätý Ján z kríža, o ktorom ešte bude reč (Landrove Torres 2019: 11-14).

Rovnako dôležitý je prvok nádeje a útechy pre všetkých, bez ohľadu na sociálnu vrstvu. Takto sa boh mayských roľníkov symbolicky vteľuje do stromu, ktorý môže byť tiež reprezentovaný krížom. Pre Mayov orientovaných na poľnohospodárstvo táto najvyššia kresťansko-predkolumbovska bytosť predstavovala nádej a vykúpenie. Kríž rovnako reprezentuje život a cyklus života. Stáva sa referenciou na živý klas kukurice, teda na hlavný zdroj obživy Mayov. Kukurica ako fázová plodina sa zrodí zo zrna, rastie, prináša plod, neskôr degeneruje, vysuší sa a umiera (viď zobrazenie na keramike, kde mayský boh E vystupuje z korytnačieho panciera a je tak znovuzrodený – mayská databáza váz Justin Kerr: K1892).¹¹ Potom sa cyklus opakuje. Tento proces je priamo úmerný symbolike životného cyklu človeka. Je to teda nikdy sa nekončiaci kruh života a nádeje pretavenej v tradičnom mayskom cyklickom vnímaní času. Prepojenie horizontality a vertikality v kríži u Mayov predstavovalo akúsi živú rastlinu ženského rodu reprezentujúcu kukuričný klas a život (Astor Aguilera 2004: 6-13).

Keď je reč o hovoriacich krížoch na Yucatáne, treba podotknúť, že nešlo o nový fenomén. Prvé prípady, keď Španieli došli na miesta, kde v strede rituálneho centra stáli hovoriace kríže boli zaznamenané na ostrove Cozumel už v prvých rokoch po príchode Španielov. Výskyt objektov vo forme kríža predstavoval pre Španielov pomyselný dôkaz, že predkolumbovske národy Ameriky museli byť evanjelizované v ranej etape existencie kresťanstva, konkrétne malo ísť o evanjelizáciu svätým Tomášom (resp. že išlo o dávno stratený dvanásť kmeň Izraela) (Kováč [trans. a ed.] 2010: 71-73). Tieto tvrde-

⁸ Landrove Torres, Hilda. III Encontro Ibero-Americano de Estudos Mayas / III Congresso Brasileiro de Estudos Mayas, 4. „Los crucoob y la Cruz Parlante frente al poder: Un análisis de los dispositivos de la acción política en un movimiento indígena de México del siglo XIX.“ (6. apríl 2019). <http://estudiosmayas.net/TORRES.pdf>.

⁹ Astor Aguilera, Miguel. „Estudio de santuarios de cruz parlante en Yucatán y Quintana Roo.“ Fundación Para el Avance de los Estudios Mesoamericanos, Inc. (FAMSI), 2-4. (6. apríl 2019). <http://www.famsi.org/reports/99034es/>.

¹⁰ V preklade „Štúdiá o svätyniach hovoriacich krížov na Yucatáne a v Quintana Roo“.

¹¹ „Resurrection Plate. The Maize God (Hun Nal Ye) is resurrected by his sons Hun Ahaj and Yax Balam,” Justin Kerr Maya Vase Database, Kerr Number: K1892, (22/01/2019), http://research.mayavase.com/kerrmaya_list.php?_allSearch=resurrection+plate&hold_search=&x=0&y=0&vase_number=&date_added=&ms_number=&site=; vea también “Codex-Style Ceramics: new data concerning patterns of production and distribution by Dorie Reents Budet” <http://www.mayavase.com/codex.pdf>.

Obrázok 3. Kult okolo svätých hovoriacich krížov

nia, samozrejme, nie sú dokázateľné a išlo skôr o pokus o zaradenie neznámych národov do európskeho historického rámca.

Nesmierne dôležitou synkretickou realitou (z náboženského a čiastočne aj zo správneho hľadiska) bolo vnímanie hovoriacich krížov ako živých bytostí, okolo ktorých bol vykonávaný každodenný personifikovaný kult. Kríže boli natierané nazeleno (znak života) a boli (a dodnes sú) obliekané do bieleho ženského mayského odevu podobného *huipilu*.¹² Ženskosť predstavovala plodnosť a takisto život (Astor Aguilera 2004: 15-24). Týmto krížom, ktoré sa stali reálnymi svätcami, sa odovzdávali každodenné obety jedla (tortilly *wah*, etc.),¹³ dymu z cigár, sviečok, alkoholu apod. Prejdime však ku konkrétnym politickým a náboženským prvkom prítomným v jadre ideológie hnutia bojovníkov svätých krížov. (Obrázok 3)

Zaradenie a výskyt politických a náboženských prvkov v yucatánskej vojne kást/Hnutí hovoriacich krížov

Perzekúcia, sociálny tlak, militarizácia a konflikt

Táto časť bude zameraná na pomenovanie, vysvetlenie a kontextuálne zaradenie politických a náboženských tendencií v kombinácii s prvkami, ktoré významne for-

movali symbolicko-ideologický základ vojny kást na Yucatáne a Hnutia hovoriacich krížov. Týchto faktorov bude konkrétne trinásť, je však nutné zohľadniť fakt, že vo väčšine prípadov jedna dispozícia kauzálnu produkovala druhú a často teda nemohlo dôjsť k rozvinutiu sa daného prvku bez zohľadnenia predošlého pôsobenia iného prvku.

Na základe tejto logiky možno začať kombináciou šiestich paralelných faktorov: radikálna reakcia na dlhodobý sociálny tlak, aktívny militarizmus, fáza prevrátenia mravov a odmietnutie cudzích formatívnych znakov, milenaristické tendencie a následne utopizmus. Ako je dobre známe, mayské obyvateľstvo bolo vystavované prakticky kontinuálnemu sociálnemu tlaku od raného koloniálneho obdobia. Od prvej etapy *conquisty* Yucatánu (1527 – 1529), cez rané obdobie španielskej administratívy, kde dominovala implementácia *repartimientos* a *encomiendas* sa Mayovia na Yucatáne, podobne ako mnohé iné etniká Mezoameriky, stali prakticky otrokmi na vlastnej pôde (Carrasco 1991: 9; 16-17; 21-23). V druhej polovici 18. storočia a okolo roku 1789 bola oficiálne zrušená inštitúcia *encomiendas*, resp. už len prežívajúca podoba jej lokálnych pozostatkov na území Chile, keďže bol tento systém oficiálne postavený mimo zákona tzv. *Novými zákonmi* z roku 1542. Počas panovania španielskych Bourbonovcov sa napriek všeobecnej snahe o reorganizáciu španielskych zámor-

¹² Mayské slovo *huipil* označuje tradične biely bavlnený ženský odev pripomínajúci košeľu alebo tuniku.

¹³ Slovo *wah* je mayské pomenovanie pre kukuričné tortilly, resp. biely kukuričný chlieb vo všeobecnosti.

ských štátov nepresadila liberálnejšia politika voči iným rasám impéria (Riguzii 1988: 137-140).

Napriek tomuto faktu sa aj vďaka dobovému zavedeniu tzv. „*congregaciones*“ (teda akýchsi cirkevných spoločností, kde sa Indiáni, predtým roztrúsení v jednotlivých rodinných usadlostiach na väčšom, náročnejšie organizovateľnom území, začali centrálnou zoskupovať okolo provinčných farností, kde ich život závisel od komunitného zamerania) v 16. storočí aj vo finálnej etape španielskeho kolonializmu na území obývanom Maymi udržiavala akási krehká rovnováha. Táto rovnováha napriek zodpovednosti každého samostatného „*pueblo de indios*“ (indiánskych obcí) voči regionálnemu hlavnému mestu poskytovala Indiánom možnosť komunitnej koherentnosti a spoločnej organizácie spoločenských aktivít, ako aj skupinovej správy pozemkov, nevyhnutných pre fungovanie poľnohospodársky zameraného mayského ľudu (Herrera Ángel 1998: 93-119). Tento systém sa prakticky preklopil do politickej orientácie novovzniknutých republík v 19. storočí. Napriek propagácii hnutí za nezávislosť latinskoamerických štátov z područia Španielska, ktoré hlásali sociálnu a občiansku rovnosť všetkých ľudí, sa uvoľňovanie pomerov pre indiánske etniká Mexika a okolitých štátov prakticky nekonalo. Ako bolo spomenuté, z dôvodu privatizácie komunitných pozemkov a vnútenej industrializácii a modernizácii, hlavne v období porfiriátu, speli podmienky na život v dobových periférnych oblastiach Mexika (a teda aj Yucatánu) skôr k horšiemu (Moreno Figueroa 2016: 105).

Táto dlhodobá sa formujúca negatívna atmosféra vyvrcholila v **militarizácii** Mayov a v ich aktívnej účasti na vojne, ako jedinom možnom nástroji zmeny sociálnych a mocenských pomerov. S tým úzko súvisí tzv. **fáza dočasného drastického prekročenia mravov**, teda akejsi očistnej etape (symbolicky liminálneho prerodu), ktorá však slúžila len na reformáciu a znovunastolenie pôvodného (resp. imitácie pôvodného) poriadku (Hidalgo Lehuende 1983: 127). Súčasťou tejto fázy bolo prenasledovanie lokálnych miestodržiteľov centralistickej administratívy, ale hlavne predstaviteľov provinčného duchovenstva, ktorí boli väčšinou uväznení, týraní a verejne popravení. Hovoríme predovšetkým o prvých rokoch, respektíve mesiacoch vojny kást, t.j. o období 1847 – 1849 (Bricker 1981: 108-110). Rovnaký revolučný priebeh indigénnych revolt môžeme pozorovať

paralelne vo väčšine takzvaných *agrárnych indiánskych rebelii* naprieč hispanizovanou časťou amerického kontinentu v 18. – 19. storočí (či už v mayskom kultúrnom prostredí alebo napríklad v andskej oblasti).¹⁴ Takisto prebehlo **odsúdenie a perzekúcia takých prvkov, ktoré neboli v súlade s ideologickým pozadím** Hnutia hovoriacich krížov. Takými to boli napríklad kultúra a zvyky kreolov, vládnuce postavenie kreolov a niektorých mestícov, španielsky jazyk ako symbol utláčania, cirkevné teritoriálne usporiadanie a lokálne katolícke kňazstvo (Hidalgo Lehuende 1983: 117, 127). Snáď však ešte dôležitejší bol návrat k pôvodným predkolumbovským mayským ideálom, teda konkrétne pokus o znovunastolenie mayskej náboženskej praxe potomkami mayských ritualistov, ktorí toto zakonzervované učenie predávali širším masám. Vykonávanie rituálov, však aj z dôvodu niekoľko storočného zakorenia sa kresťanskej viery prešlo procesom **náboženského synkretizmu**, podstatná časť kresťanských rituálov bola zachovaná, aj keď obohatená o mayské predstavy. Proces mohol prebiehať aj naopak.

Typickým príkladom tejto koncepcie bolo uctievanie svätých krížov v rámci oficiálneho verejného kultu Hnutia hovoriacich krížov (ktoré sme spomenuli skôr). Kríž ako symbol spásy a vertikálneho prepojenia s božským transcendentálnom bol prepojený s mayskou predstavou o cykle života a univerza, kde vegetačný cyklus kukurice (ako kultúrnej mayskej plodiny) a vertikálna klasa kukurice, či symboliky stromu ceiba ako mayského *axis mundi* zapadla do metaforického rámca kresťanskej kristologickej obraznosti (Astor Aguilera 2004: 5-9). Odmietnutie symboliky dominantnej kultúry nepriateľa teda nebolo kompletne, tento kontakt nepochybne podliehal vzájomnej priepustnosti prvkov (Bracamonte – Quijano 2014: 83-98).

Milenarizmus, ako tendencia hlásajúca nové zavedenie tisícročného kráľovstva Krista na zemi, je ďalším centrálnym motívom ideologického základu vojny kást. V danom prípade sa však toto myšlienkové nastavenie adaptovalo na lokálny domáci kontext. Milenarizmus *joaquiínskeho* typu¹⁵ bol populárny už od 16. storočia, kedy ho niektorí španielski františkánski rehoľníci propagovali v mexickej oblasti (Zaballa Beascochea 2001: 353-362). Františkánska verzia milenarizmu hlásala možnosť vytvorenia ideálneho pozemského teokratického kráľovstva, ktoré by predstavovalo akýsi raj na

14 Bližšie pozri: Čisárik, Dominik. 2019 *Aspectos religiosos en las rebeliones populares mayas del período colonial tardío y el republicano mexicano temprano (siglos XVIII-XIX)* (diplomová práca). Bratislava Filozofická fakulta UK.

15 *Joaquiínsky* z mena Joaquín. Joaquín da Fiore bol taliansky opát, ktorý v dvanástom storočí prišiel s novou teóriou o šírení evanjelia a kresťanských dejín. Pomenoval akési tri etapy dejín ľudstva. Obzvlášť dôležitou bola tretia etapa, t.j. etapa Duchu Svätého, spojená s druhým príchodom Krista na zem a nastolením morálne vedenej cirkvi, ktorá by nahradila dovtedajšie, podľa autora, upadnuté cirkvi. Nastolenie ideálnej pozemskej vlády Krista na zemi sa stalo inšpiráciou pre neskorší koncept vytvorenia kresťanských komunít misionárov a nekonvertitov, kde by vládla idealizovaná teokratická elita.

zemi. Neskôr sa tieto, ako sa zistilo, značne utopické predstavy realizovali vo vytvorení tzv. *pueblos de líberos indios* (alternatívne *repúblicas de indios*), alebo kongregačne organizovaných indiánskych obciach okolo farnosti, resp. rímsko-katolíckeho kostola, kde spadalo kompletne odovzdanie organizácie života týchto nových indiánskych dedičanov do rúk cirkevných predstaviteľov, v mezoamerickej oblasti prevažne dominikánov, františkánov a menej aj augustiniánov. Sekulárna správa nemala nad týmito autonómnymi oblasťami priamu moc (Bataillon 1976: 38).¹⁶

Napriek tomu v daných obciach musela prebiehať evanjelizačná činnosť a výchova domorodcov podľa španielskeho koloniálneho modelu. Indiáni mali byť v týchto autonómnych oblastiach slobodnými vazalmi koruny. Z ranokoloniálnych latinskoamerických dejín však vieme, že tento projekt nikdy nedosiahol dlhodobejšiu efektívnosť (Hunčaga 2008: 128-129). Možno teda z dlhodobého hľadiska hovoriť o **utopickom projekte**, kde nakoniec neúspešné regionálne snahy potvrdzujú pravidlo.

Zavedenie nového milenaristického „*božieho štátu*“ na zemi neskôr evidentne preberajú centrálni aktéri domorodej vojny kást na Yucatáne. Už však nejde o čisto kresťanské stvárnenie, ale o nový typ „puritánskeho“ mayského štátu založeného na indigénnom tradicionalizme a špecificky adaptovanom kresťanstve. Ako bolo

spomenuté, jednou zo základných črt agrárnych indiánskych revolt bolo odmietnutie kultúry, jazyka, zvykov a niekedy aj náboženstva oponenta. Rovnako ako inde, aj na Yucatáne nachádzame hybridnú formu tejto dispozície. Vízia nového mayského nezávisle spravovaného štátu počítala s novou formou kresťanstva centralizovaného v politicko-náboženskej elite v súčinnosti s rituálnymi obradníkmi okolo hovoriacich krížov (Moreno 2015).¹⁷ Zatiaľ čo mexickí centralistickí nepriatelia boli vykreslení ako tí nesprávní, priam demonizovaní kresťania, resp. Židia,¹⁸ Mayovia, aktívne zapojení do vojenských aktivít proti predstaviteľom záujmov mexického unitarizmu (typického pre kreolov a majoritných mesticov), sa videli vo svetle nasledovania správnej cesty k spásu ako reprezentanti ideálnej formy kresťanského komunitného nastavenia (Howard Saville 1921: 143-201).

V znamení tzv. **magického revivalistického nativizmu**, teda návratu k tradičným hodnotám z čias pomyselného zlatého veku konkrétnej kultúry s použitím nadprirodzených alebo iracionálnych prvkov, sa hlásatelia tejto inovatívnej formy synkretického chápania prihlásili ku svojim predkolumbovským predkom, ich náboženským predstavám, kultúre a významným historickým postavám (Linton & Hallowell 1943: 230-240). V jadre stála tradične chápaná ľudová religiozita, prírodné a agrárne symboly, potreba zohľadniť napríklad

16 Pripomeňme, že koncept tzv. „utópie“ sa objavuje po prvýkrát v spisoch anglického štátnika a filozofa Thomasa Morea (1478 – 1535). Vrcholné dielo tohto autora, *Utópia*, bolo publikované v roku 1516. V jeho chápaní šlo o fiktívnu komunitu, ktorá sa riadila ideálmi a racionalistickými danosťami klasických filozofov. V utopickej zemi vymyslenej Moreom je možné pozorovať pomyselnú mierumilovnú ľudovú vládu, majetky a statky sú rovnomerne rozdelené v spoločnom vlastníctve. Štátne autority vždy začínajú fungovať na základe výsledkov ľudových volieb, snažiac sa dosiahnuť pomyselnú hranicu liberálneho dobového modernizmu. Týmto by daný model prakticky ešte predchádzal presadeniu sa moderného demokratického systému dneška. Napriek zjavnej idealistickej a imaginatívnej orientácii tohto spisu bol systémový návrh propagovaný v Moreovom diele použitý v konkrétnych snahách o realizáciu podobných komunit v oblasti španielskych západných Indii. Bol to aj prípad tzv. Pobrežia perál v dnešnej Venezuele, projekt „*pueblos de líberos indios*“ v Michoacáne a Vera Paz (Mexiko a Guatemala), všetko snahy spadajúce do poslednej štvrtiny 16. storočia. Propagátori týchto odvážnych projektov boli prevažne rehoľníci a príslušníci mníšskych rádov pôsobiacich v španielskej Amerike. Medzi inými vynikali hlavne Toribio de Benavente (Motolinía) a Bartolomé de Las Casas, prvý spomenutý bol františkán a druhý dominikán. Snaha o nájdenie alebo vytvorenie nového pozemského Jeruzalema sa mala odohrať v jednom z dôležitých urbánných (neskôr aj rurálnych) centier dnešného Mexika. Vytvorenie nezávislých teokratických zoskupení obcí bolo jedným z najväčších celoživotných projektov Bartoloméa de Las Casasa, ktorému sa to na krátky čas aj podarilo (oblasť Vera Paz) - etapa trvajúca od 1536, s vrcholným momentom autonómie v roku 1547. Model fungovania *pueblos de líberos indios* bol neskôr podobne aplikovaný aj v iných častiach španielskej Ameriky, menovite hlavne v Chile, Paraguaji a v Peru (v 17. storočí). Je treba však zdôrazniť, že tak projekt založenia a fungovania *pueblos de líberos indios*, ako aj vybudovanie celoamerickej utopistickej republiky nedosiahli svoj pôvodný cieľ, a tak zostali v kategórii „*υ τόπος*“ Thomasa Morea.

17 Moreno, Jorge. 2015. „YUCATÁN, La leyenda y el origen de la ‘cruz parlante’”, Grupo SIPSE, Milenio Novedades (6. Apríl 2019), <https://sipse.com/milenio/enigmas-de-yucatan-leyenda-origen-de-la-cruz-parlante-137973.htm> l.

18 Treba spomenúť tradičnú stredovekú kresťanskú koncepciu ohľadom Židov ako „Kristovrahov“, resp. oponentov novej formy náboženskej ortopraxe, t.j. kresťanstva. Nasledovníci učenia Ježiša Krista sa snažili dištancovať od svojho materského náboženského sveta (t.j. judaizmu) prakticky od prvých etáp existencie kresťanstva. Ako vieme, v počiatočnej etape prebiehala polemika medzi cirkevnými autoritami, či sa kresťanmi môžu stať aj nežidia. Popularita nového náboženského prúdu aj za hranice Blízkeho východu/„svätej zeme“ prirodzene prevážila v prospech myšlienky Pavla z Tarzu, ktorý hlásal dostupnosť kresťanského zmýšľania pre všetkých bez rozdielu. Názorovo-praktické odčlenenie sa od židovského ritualizmu a vytvorenie úplne nezávislého náboženského smeru, takisto ako snaha o prisúdenie viny za ukrižovanie Krista Židom, neskôr poslúžili ako účinný nástroj nábožensky orientovaného extrémizmu voči príslušníkom židovskej viery v diaspore.

cyklické chápanie času, na rozdiel od kresťanskej linearity, a samozrejme polyteizmus. Napriek tomu sa Mayoovia nikdy nedištancovali od vnímania samých seba ako kresťanskej komunity, kde napríklad orientácia na kult celej škály kresťanských svätcov, jednotlivých podôb Krista a personifikované kríže, nahradzovala pluralitu v mayskom predkolumbovskom panteóne založenom na polyteizme. Evidentne išlo o prienik kultúrno-náboženských identifikácií so snahou o kompromis a osobitnú adaptáciu. Snaha o kultúrnu kontinuitu vyvrcholila v konceptuálnom preberaní vzorov z dejín predkolumbovskej a koloniálnej Mezoameriky. Uchopením metódy z jednotlivých mayských rebélií, ale hlavne inšpirovaním sa v osobnom príklade mayských či aztéckych charizmatických vodcov sa nábožensko-politickí lídri Hnutia hovoriacich krížov prepojili s už zavedenou symbolikou, ktorá v menšej či väčšej miere ovplyvnila dejinný politický vývoj v Maymi obývanom svete (Bricker 1981: 116-118).

V nasledujúcej časti prejdeme k popisu štatútu svätosti a k uctievaniu politických lídrov rebelujúceho krídla vojny kást, ktorí, ako uvedieme, sami seba charakterizovali ako ľudí s nadprirodzenými schopnosťami, a teda s božou autoritou posväcujúcou ich konanie. Boli ideálnymi lídrami hodnými nasledovania a sakrálneho obdivu (Valverde y Valdés 2005: 451-453).

Charizmatické vodcovstvo, svätosť, ritualisti a kult osobnosti

Najreprezentatívnejším prejavom synkretického charakteru domorodej formy kresťanstva boli už spomínané kongregácie a organizované skupiny kultových bratstiev okolo konkrétneho kresťanského svätca, tzv. *cofradías*. Tu mohli Mayoovia na oficiálnej báze deklarovať svoju katolícku zbožnosť a zároveň beztréstne včleňovať prvky predkolumbovskej sakrality priamo do kresťanského rámca (Humberto Ruz 2003: 19).

Prienik dvoch pôvodne odlišných, neskôr prepojených náboženských systémov sa prejavil v tzv. **dvojitej religiozite**, ktorá ako produkt synkreticky ladených náboženských prejavov bola charakteristická už od raného obdobia španielskeho kolonializmu. Išlo o dve rituálne entity nezávislých doktrín. Došlo doslova k dichotomickému rozdeleniu kultu na verejný a privátny (Gosner 1992: 115-129). Zatiaľ čo verejný kult bol zabezpečovaný katolíckou liturgiou a cirkevnou organizáciou, domorodý privátny kult úzko prepojený s domácim rodinným životom pretrval ako relatívne dominantný. Verejné ceremónie a ortoprax omší, sviatostí a dedikátných adorácií okolo určitého kultu svätých vykoná-

vali vždy kreolskí kňazi, nachádzame tu teda jasnú profesionálnu exkluzivitu. Na druhej strane stáli však neoficiálni mayskí ritualisti, pozostatok *ah k'inov*,¹⁹ či inde liečiteľov, ktorí zabezpečovali zachovanie predkolumbovskej náboženskej a rituálnej tradície a komunikovali s mayskými roľníkmi prevažne na dedinskej úrovni v domácich svätyniach alebo v posvätných priestoroch, akými boli jaskyne, cenoty apod. Španielska a neskôr mexická administratíva si dobre uvedomovala existenciu takejto paralelnej religiozity a aj napriek všeobecnému názoru, že kvôli tejto realite nebolo možné nikdy kompletne kontrolovať životy Mayov v periférnej oblasti krajiny, neboli schopní úplne zamedziť jeho ďalšiemu šíreniu, napriek nikdy neprestávajúcim perzekúciám (Carrasco 1991: 18-19, 28-30).

Nová hybridná forma mayského kresťanského vyznania stojaca v jadre Hnutia hovoriacich krížov si vyžadovala aj čiastočnú transformáciu podstaty a činnosti kultových ritualistov. Postupne došlo k vytvoreniu **nového mayského kňazstva**, tzv. *maestros cantores*, ktorí plnili úlohu ritualistov a interpretov hovoriacich krížov. Hovoriace kríže, ako už bolo naznačené, boli vnímané ako perzonifikované bytosti, doslova zhmotnení svätci, ktorí sprostredkovali komunikáciu mayského ľudu s bohom. Okolo zaznamenávania vyriešených správ, ich interpretácií a následného sprostredkovania ľudovým masám (bojovníkom a zvyšku recipientov informácie) sa vytvoril celý korpus funkcií. Dôležitým aspektom úlohy hovoriacich krížov bola ich viacfunkčnosť. Hovoriace kríže neboli len jednoduchým objektom kultu, vydávali totiž veštby, ba dokonca vojenské rozkazy, ktoré boli prostredníctvom *maestros cantores* vyriešené bojovníkom *cruzoob* (Moreno 2015).²⁰ Hovoriace kríže boli tak reálnym médium s nielen náboženským, ale aj s politickým angažovaním sa. Nasledujúci úryvok z knihy Victorie Bricker, *The Indian Christ, The Indian King* odzrkadľuje proces komunikácie vyjadrení hovoriacich krížov (ide o voľný preklad):

“Tata Naz dozeral nad ceremóniou a ako kňaz-ritualista on viedol modlitby a ruženec. Štyria generáli [vojenské autority zodpovedajúce sa hovoriacim krížom, ktorí spolupracovali s náboženskou vetvou] a všetci „oficieri“ [vojenský dôstojníci a velitelia], ktorí tu zostávali raz do týždňa, aby si vypočuli prácu a rozkazy Svätého Kríža, ktorý rozprával vždy ústami syna Tatu Naza jemným piskotom, okolo polnoci vždy za závesom pri oltári, v plnej tme... Mohli vstúpiť len generáli a „oficieri“. Vojaci a ženy čakali vonku, aby si vypočuli, aké boli rozkazy kríža,

19 Pôvodne zo slova *Ahau/Ajaw K'in*, teda „pán Slnka“, slnečný boh K'inich Ahau. Klasickí mayskí ritualisti alebo kňazi niesli teda meno boha Slnka, keďže slúžili tejto najvyššej bytosti.

20 „YUCATÁN, La leyenda y el origen de la ‘cruz parlante’“. Grupo SIPSE, Ibidem.

sprostredkované generálom... ..Potom kríž, alebo skôr syn Tatu Naza, začal rozprávať pískajúc tenkým hlasom: „Moji ľudia a drahí velitelia, práve som prišiel z dlhšej návštevy hlavného mesta a dôležitých lokalít strážených na Yucatáne. Všetky sú v stave rebélie proti Mexiku [...] Preto prikazujem môjmu drahému Tatichovi Don Benanciovi Pekovi, môjmu vrchnému generálovi, aby so svojimi generálmi pripravil pochod, ktorý sa musí vykonať v lehote jedného týždňa od dneška. Cieľom bude útok na Valladolid a jeho dobytie [...] Zhromaždení trikrát zakričali: „Nech žije najsvätejší kríž a náš Tatich!“ Potom sa všetci rozišli“ (Bricker 1981: 109-110).

Maestros cantores by však nemohli vykonávať svoju činnosť bez priamej podpory vojenských veliteľov. Na mayskej strane sa ich počas polstoročného konfliktu vystriedalo hneď niekoľko. Medzi najvýraznejších môžeme počítať také osobnosti ako Manuel Antonio Ay, Cecilio Chi, Jacinto Pat či José Venancio Pec (Bricker 1981: 101-102). Symboliku kultúrneho prieniku možno vidieť už v ich menách. Španielske krstné mená tu predchádzali mayským priezviskám. Čo je paradoxné, títo charismatickí lídri boli často vychovaní v koloniálnych či postkoloniálnych školách kreolského typu, kde sa učili španielsky jazyk, kreolské mravy apod. Bola to teda cielená výchova, ktorá mala produkovať lojálnych reprezentantov mayského či zmiešaného pôvodu v provinciách. Nie je však výnimkou, že práve táto regionálna mayská alebo mestická elita bola iniciátorom rebélií proti koloniálnemu, respektíve neokoloniálnemu útlaku. Rovnakú typológiu bojovníkov za práva amerických domorodcov nachádzame v celej koloniálnej Amerike, ako aj neskôr v nezávislých latinskoamerických krajinách (medzi inými napríklad Túpac Amaru II. v andskej oblasti Južnej Ameriky) (Hidalgo Lehuéde 1983: 121-129).

Keď sa však zameriame len na mayský makroregión, nemožno nespomenúť zrejme najmarkantnejšiu osobnosť bojujúcu za práva Mayov a návrat do zlatého veku mayského ľudu pred príchodom Španielov, Jacinta Caneka. Jacinto Canek, alebo celým menom José Jacinto Uc de los Santos Canek Chicchan Moctezuma, bol ľudový vodca mayskej rebélie, ktorá sa začala v oblasti Quisteil na Yucatáne ešte počas španielskej administratívy, v roku 1761 (Castro Pacheco 2003: 163-169). Pre našu pomyselnú štruktúru je táto postava kľúčová, keďže jej posolstvo (v zjavnej adaptácii vodcov Hnutia hovoriacich krížov) poslúžilo ako podstatný symbolický aparát, ktorý bol od roku 1761 reinštalovaný niekoľko ráz (najviac výrazne vo vojne kást). Jacinto Canek inteligentne prepojil klasickú mezoamerickú symboliku lokálnych „héroov“ (resp. bojovníkov proti cudziemu útlaku) a kresťanské metafyzické kategórie, ktoré pri-

tiahli väčšiu pozornosť roľníckych más. Zaujímavým aspektom je, že Jacinto Canek neprebral len nomenklatúru mayských panovníkov (Canek bolo rodové pomenovanie posledných mayských kráľov národa Itzá, ktorí ako poslední vzdorovali španielskemu expanzionizmu, a to až do roku 1697 – mesto Tayasal na ostrove v jazere Petén Itzá), ale evidentne sa hlásil aj k panmezoamerickým formám, keď prebral apelatív Moctezuma (ide o Moctecuhzomu II., najznámejšieho z aztéckych panovníkov, ktorý vládol v čase príchodu Španielov) (Castro Pacheco 2003: 163-164). Zároveň však pozorujeme prívlastok „de los Santos“, čím nepochybne prijal symboliku kultu kresťanských svätých. Osobne sa považoval za pokračovateľa výrazných postáv mezoamerických dejín a zároveň za reprezentanta kresťanského boha na zemi a vykonal známe gesto odobratia hviezdneho diadému z hlavy sochy Panny Márie v Quisteil a ako manžel/partner bohorodičky sa korunoval prakticky za božskú maysko-kresťanskú transcendentálnu bytosť (Patch 2003: 46-59). Takouto kľúčovou charismatickou postavou vo vojne kást (značnou mierou preberajúc niektoré symbolické aspekty Jacinta Caneka) bol Juan de la Cruz.

Juan de la Cruz ([Svätý] Ján z križa)

Pre našu tému je podstatné popísať kult osobnosti okolo pôsobenia osoby ľudsko-božskej prirodzenosti menom Juan de la Cruz, ktorý bol charismatickým lídrom Hnutia hovoriacich krížov v úvodných rokoch vojny kást. Juan de la Cruz, takisto ako jeho predchodcovia, spájal v sebe tri základné funkcie. Bola to funkcia náboženského vodcu, vojenského veliteľa a prakticky aj najvyššieho politického činiteľa. Juan de la Cruz je známy primárne kvôli svojej deklarácii, dokumentu vydanému a následne hromadne popularizovanému v roku 1850, ktorým apeloval na mayský ľud, a taktiež na vojenských veliteľov, aby sa chopili zbrane a v znamení križa a trojice hovoriacich krížov (sanktifikované hovoriace kríže sú dodnes zobrazované ako akási adaptovaná „svätá trojica“) bojovali za návrat k pôvodnému poriadku. Verili totiž, že takýto poriadok panoval pred príchodom Španielov. Boj mal prebehnúť rovnako za duchovno-politickú očistu, respektíve prerod prostredníctvom porážky tých, ktorí bránili šíreniu tejto novej synkretickej ideológie (Bricker 1981: 187-207).

Medzi riadkami deklarácie Juana de la Cruz nachádzame prvky mesianizmu, profetizmu, nepochybne náboženského synkretizmu a zreteľne aj otvoreného militarizmu. Samotný Juan de la Cruz sa vo svojej listine vyhlásil za boha, manžela Panny Márie a zároveň za mesiáša. **Mesianistický nádych** bol znamením potvrdzujúcim správnosť konania bojovníkov *cruzoob*. Juan de la Cruz ako nový spasiteľ sľuboval konečné víťazstvo mayských povstalcov, sľuboval im večnú spásu a príchod nového zlatého veku pokoja a slobody pre domo-

rodé obyvateľstvo. Možno teda argumentovať, že išlo o projekt realizácie nového pozemského Jeruzalema, teda kráľovstva Ježiša Krista, s ktorým sa samotný aktér identifikoval (Bricker 1981: 188). Daná identifikácia je zdokumentovaná v jeho deklarácii prostredníctvom metaforickej symboliky. Priblížme si nasledovnú stať, ktorá zdôrazňuje obetovanie sa Krista, alias Juana de la Cruz, za všeobecné dobro a spásu yucatánskych Mayov:

[...] „Toto je ten dôvod,
prečo vám ukazujem znamenie,
ako tá vec, ktorá by mala utkvieť vo vašich srdciach,
pretože čo sa týka mňa,
celú tú dobu
padám [ako Kristus nesúci kríž na svojej
Via Dolorosa],

je do mňa rezané,
som pribíjaný [klincami na kríž]
prestupujú mnou trne,
palice ma ubíjajú,
zatiaľ čo som na ceste,
na ceste navštíviť Yucatán,
zatiaľ čo vás vykúpujem [z hriechu],
moji drahí,
Vy ľudia“ [...] (Bricker 1981: 193).

Juan de la Cruz využíva svoje držanie v zajatí v dnešnej belizejskej časti polostrova Yucatán, kde svoje rany po bičovaní prirovnáva ku Kristovým ranám a svoje putovanie zo zajatia do centra bojovníkov *cruzoob* na polostrove ku Kristovej kalvárii a konečnému ukrižovaniu. Rovnako zdôraznil svoju ľudskú aj božskú podstatu, cielené prirovnanie sa k Ježišovi Kristovi. Bojovníci *cruzoob*, ale aj všetok mayský ľud, spolu s vojenskými lídrami sú v jeho slovách vnímaní ako deti božie, on je otcom, obetovaným spasiteľom a aj nositeľom nového poriadku (Porro 2009: 6-8).²¹

Juan de la Cruz vyjadruje rovnako svoju pozíciu ako prorok hlásajúci spásu duší a novú božiu organizáciu na zemi. Toto sú známky **aktívneho profetizmu**. Jeho poslanstvo však nespočíva iba v prorockom vyjadrení „blízkeho konca“, naopak chce tento stav priblížiť otvorenou výzvou do boja proti „bielym uzurpátorom“. Môžeme hovoriť teda o akomsi vojenskom prorokovi a zároveň o bohu, ktorý žiada očistu prostredníctvom smrti protivníkov (prenesene zástancov diabla, resp. tých, ktorí kazia božiu prácu na zemi). Evidentne teda popri dobrotivých vlastnostiach novozákonného boha, či dobrotivého Krista spasiteľa nachádzame v deklarácii

aj podobnosť s trestajúcim a pobúreným bohom starého zákona (Bricker 1981: 187-207).

„A ďalšou vecou je príkaz môjho otca [boha otca] pre vás, kresťanských roľníkov:
vedzte,
že sa nezačala len vojna medzi belochmi a Indiánmi,
pretože nastal čas na indiánske povstanie
s konečným víťazstvom nad belochmi,
raz a navždy!“

[...]
„Ten čo neverí v moje prikázania,
bude piť z [pohára] utrpenia
navěky.
Kto však bude poslúchať moje prikázania,
získa plnosť mojej Milosti.
[Moji nasledovníci] získajú tiež moju lásku,
ja im tiež poskytnem tieň [útočisko] pod mojou
pravicom,

dám im tiež moju konečnú Milosť,
s cieľom [aby] ich duše mohli dosiahnuť
konečné zmŕtvychvstanie“ (Bricker 1981: 190; 206).

Následne je zdôvodnená správnosť konania bojovníkov *cruzoob*, pretože majú priamo božiu autoritu, vojna kást získala tak štatút akejsi „božej vojny“ s nepochybným príslubom konečného triumfu:

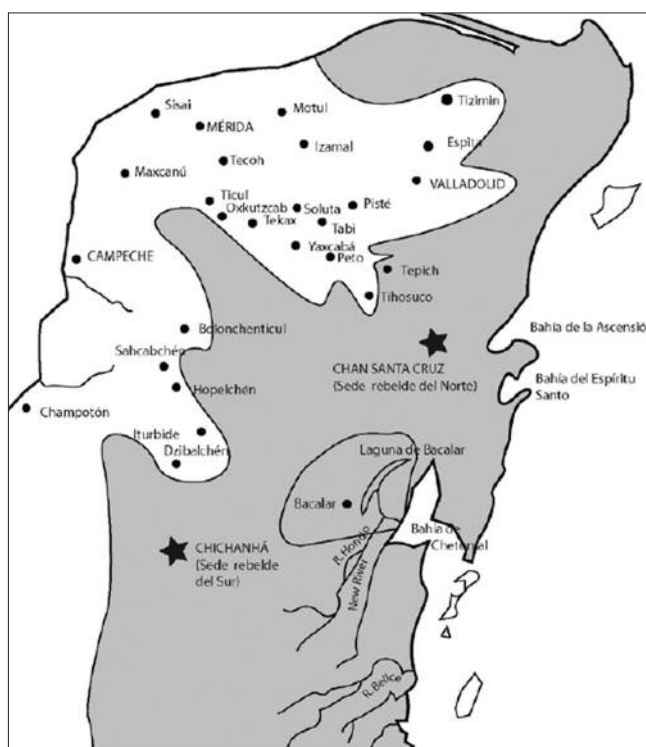
„Pretože môj Otec mi povedal,
ó vy moje deti,
že belosi nikdy nezvíťazia.
[Sú to naši] nepriatelia.
Vskutku,
títo ľudia kríža zvíťazia.
Toto je dôvod,
moji drahí,
vy, ľudia na tomto svete,
že vás neopúšťam,
[naopak opustil som vašich] nepriateľov.
Staviam seba samého
na vašu stranu“ (Bricker 1981: 200).

Prorocké odporúčania takých, z hľadiska bojovníkov *cruzoob*, božsky inšpirovaných svetsko-sakrálnych vodcov, akými bol aj Juan de la Cruz, dodali mayským ľudovým masám náboženský zápal a aj dočasnú efektivitu. V konečnom dôsledku však nemohli reálne dokončiť vzdorovať jasne lepšie organizovanej mexickej armáde, ktorá bola aj z technologického hľadiska na oveľa vyššej úrovni. Ako sa však pokúsime priblížiť

²¹ Porro, Antonio. Internetový portál *ResearchGate* (October 2009); (6. apríl 2019). „Un nuevo caso de milenarismo maya en Chiapas y Tabasco, México, 1727.“ https://www.researchgate.net/publication/28290737_Un_nuevo_caso_de_milenarismo_maya_en_Chiapas_y_Tabasco_Mexico_1727.

Obrázok 4. Územie polostrova Yucatán ovládané bojovníkmi hovoriacimi krížov v rokoch 1849 – 1863 (Sweeney 2008).

Obrázok 5. Oblasť polostrova Yucatán ovládaná mayskými rebelmi Chichanhá a Icaiché v neskoršom vývoji vojny kást (Sweeney 2008).

v nasledujúcej finálnej časti štúdie, táto iniciatíva nakoniec triumfovala na poli politickom, aj keď v menšej miere, ako bolo pôvodne plánované.

Koniec vojny a autonómia Quintana Roo

Ako sme mohli sledovať, pôsobenie markantných osobností na vedúcich pozíciách Hnutia hovoriacimi krížov bolo veľmi dôležité. Charizmatickí lídri, ritualisti, nábožensko-politickí ideológovia, či vôbec každý jeden bojovník/mayský roľník, ako nasledovateľ odkazu hovoriacimi krížov plnili veľmi premyslenú funkciu v kompletnej hierarchickej štruktúre, založenej na vertikálnej postupnosti. Po prvých troch rokoch vojny kást a výraznom počiatočnom potlačení povstalcov došlo k preorientovaniu funkcií a hodnôt. Náboženská horlivosť a odhodlanie, ktoré vznikli založením Kultu hovoriacimi krížov v lokalite Chan Santa Cruz výrazne prispeli k masívnej vlne odporu zo strany Mayov. Nábožensky organizovaná spoločnosť, ktorá mohla počítat s význačným rituálnym centrom, hromadnou podporou mayských roľníkov, ale aj s niekdajšími mestizovanými yucatánskymi elitami a okrem iného, ako to postuloval Juan de la Cruz,

aj s božou vôľou, začala od roku 1850 otáčať vývoj vojny početnými víťazstvami. So začlenením veľkých území svojimi vojenskými jednotkami dokonca ohrozili také tradične koloniálne administratívne centrá (oddávna v rukách vládnucej vrstvy) ako Mérida či Valladolid.²² (Obrázok 4, Obrázok 5)

Táto etapa trvajúca prakticky do začiatku 60. rokov 19. storočia je typickým príkladom toho, že nábožensky formulovaná ideológia, ktorá bola pevne zakorenená v mysliach mayských rebelujúcich jednotiek, mohla aj vďaka inteligentne skombinovaným synkretickým kategóriám reálne zvrátiť politický vývoj. Napriek tomu, že v konečnom dôsledku boli jednotky *cruzoob* potlačené a s koncom vojny v roku 1901 bol polostrov opäť pod kontrolou mexických vojsk, symbolický odkaz toho hnutia, bojujúceho za sebarealizáciu, zostáva na Yucatáne prítomný dodnes. Oblasť ovládaná bojovníkmi krížov vo východnej časti polostrova neskôr pripadla novovzniknutému mexickému federatívnemu štátu Quintana Roo, ktorý vznikol v roku 1902. Je nutné podotknúť, že štát Quintana Roo dodnes zostáva v autonómnom postavení voči uniformite Spojených štátov mexických, čo dokazuje aj ústava tohto štátu, slávnostne

22 „La independencia de Yucatán.” Historia de México breve. (6. Apríl 2019). <https://www.historiademexicobreve.com/2017/12/la-independencia-de-yucatan.html>.

Obrázok 6. Symbolická svätyňa trojice svätých krížov v meste Felipe Carrillo Puerto, Quintana Roo, Mexiko (pôvodne Chan Santa Cruz).

vyhlásená v roku 1975 (hlavne články 1, 2 a 4 prvej kapitoly) (Obrázok 6):

Quintana Roo tvorí slobodný štát v ktorom jeho členovia stanovujú jeho usporiadanie, fungovanie a ciele spoločnosti, ktorú integrujú a je zvrchovaný, lebo všetky moci, ktoré sa v nej vykonávajú, vychádzajú z kolektívnej vôle, výlučným spôsobom vo svojom vnútornom poriadku a s podieľaním sa na poriadku národnom (článok 1, kapitola 1).

Vzhľadom na federálny pakt stanovený vo Všeobecnej Ústave Republiky je Quintana Roo integrálnou súčasťou federácie, ktorú tvoria Spojené štáty mexické (článok 2, kapitola 1).

Zvrchovanosť štátu spočíva pôvodne ľude Quintana Roo, ktorý ju vykonáva prostredníctvom mocí tvorených v rámci medzí tohto zásadného zákona (článok 4, kapitola 1).^{23, 24}

Záver

Mayská spoločnosť prešla od doby španielskej conquisty dlhým vývojom. Po počiatočnom potlačení tradičných predkolumbovských hodnôt, cez nájdenie spoločnej maysko-kresťanskej tolerovanej sféry prieniku až po novodobú snahu o návrat k pôvodným tradicionalistickým formatívnym prvkom yucatánski Mayovia nikdy neopustili súbor domorodých symbolov svojich predkov. Ako bolo povedané, mayský ritualizmus bol len prakticky presunutý do privátnej roviny. Avšak permanentným potláčaním funkčných zložiek mayskej identity došli nositelia odkazu mayskej civilizácie do bodu, kde sa jediným možným riešením vymanenia sa z krízy stalo komplexné hnutie odporu, ktoré vyvrcholilo vo vojenskom konflikte.

V tejto krátkej štúdií sme sa pokúsili popísať ideologickú rovinu stojacu v pozadí yucatánskej vojny kást a špecificky v Hnutí hovoriacich krížov. Ako bolo povedané, prienik politických a náboženských aspektov

23 "Constitución política del estado libre y soberano de Quintana Roo," Documentos del Congreso del Estado de Quintana Roo, Título primero, Capítulo único, artículos 1-4. (6. apríl 2019). <http://documentos.congresoqroo.gob.mx/leyes/L176-XV-19102018-749.pdf>.

24 Documentos del Congreso del Estado de Quintana Roo, "Constitución política del estado libre," Título séptimo, Capítulo I, Artículo 126. (6. apríl 2019). <http://documentos.congresoqroo.gob.mx/leyes/L176-XV-19102018-749.pdf>.

(ktorých sme konkrétne vymenovali 13), ktorých symbolická hodnota, ako sme sa snažili dokázať, bola nedeliteľná, došlo k vytvoreniu hybridného myšlienkového smeru. Zakomponovaním prvkov tohto svojského prístupu došlo k oživeniu a snahe o návrat k tradičnej mayskej svojbytnosti, a rovnako k markantnému zvratu vo vývoji úspešnosti vojenských aktivít bojovníkov *cruzoob*. *Cruzoob* aj vďaka vodcovstvu charizmatických lídrov dočasne obsadili podstatnú časť polostrova Yucatán a ohrozili národný mexický projekt politického centralizmu, ktorý popieral autonómne postavenie viacerých periférnych regiónov.

Nepochybne kľúčovou zložkou úspechu a širokej popularizácie ideológie Hnutia hovoriacich krížov medzi masami vidieckeho obyvateľstva bola efektívna selekcia hlboko zakonzervovaných prvkov mayského nativizmu, aspekty ktorého boli v rámci náboženského synkretizmu zakomponované do ľudovej štruktúry

kresťanstva, čím došlo k už spomínanému prieniku. Vznikla tak mayská kresťanská iniciatíva, ktorá napriek niektorým utopickým predstavám umožnila realizáciu konkrétnych politických cieľov. Rozhodne centrálnou osou efektivity, ako bolo prezentované v tomto článku, bola kombinácia náboženských revivalistických tendencií a politických zámerov.

Napriek tomu, že sa Hnutie hovoriacich krížov nevyformovalo z vákua, ale nasledovalo tradíciu mayských, ako aj panamerických symbolov významných agrárnych rebélií v priebehu 18. – 19. storočia, bolo Hnutie hovoriacich krížov, ako základná myšlienková tendencia vojny kást na Yucatáne, jedným z mála úspešných indigénnych politických hnutí, ktoré stáli za dodnes fungujúcou autonómiou takých federatívnych štátnych územných celkov, akým je dnešný mexický štát Quintana Roo. Odkaz vojny kást pretrváva do dnešných dní.

BIBLIOGRAFIA:

- Astor – Aguilera, Miguel. 2004. “Estudio de santuarios de cruz parlante en Yucatán y Quintana Roo”. Fundación Para el Avance de los Estudios Mesoamericanos, Inc. (FAMSI). <http://www.famsi.org/reports/99034es/> (6. Apríl 2019).
- Bracamonte y Sosa, Pedro Jesús Lizama Quijano. “Marginalidad Indígena: Una Perspectiva Histórica De Yucatán.” *Desacatos. Revista De Ciencias Sociales*, no. 13 (2014): 83-98. “Marginalidad Indígena: Una Perspectiva Histórica De Yucatán.” *Desacatos. Revista De Ciencias Sociales*, no. 13 (2014): 83-98.
- Bataillon, Marcel. 1976. *El padre las Casas y la defensa de los indios*. Barcelona: Editorial Ariel, S.A.
- Bricker, Victoria Reifler. 1981. *The Indian Christ The Indian King*. Austin: University of Texas Press.
- Caamal, Jesús. 2017. “Festejan fundación de Chan Santa Cruz-Balam Naj, Hoy Carrillo Puerto”. *Novedades Quintana Roo*. <https://sipse.com/novedades/felipe-carrillo-puerto-festejan-fundacion-de-chan-santa-cruz-balam-naj-hoy-carrillo-puerto-272228.html> (16. Október 2019).
- Carrasco, Pedro. 1991. “La transformación de la cultura indígena durante la colonia”. In Carrasco, Pedro – Gerhard, Peter – Gosner, Kevin (eds.). *Los pueblos de indios y las comunidades*. México: Colegio de México.
- Castro Pacheco, Fernando. 2003. “La declaración de Jacinto Canek, 1761”. *Desacatos*, núm. 13 (invierno): 163-169.
- Clavero Salvador, Bartolomé. 2016. “Derechos indígenas y constituciones latinoamericanas”. In *Pueblos indígenas y derechos humanos*. Bilbao: Universidad de Bilbao, 313-320.
- “Constitución política del estado libre y soberano de Quintana Roo”. Documentos del Congreso del Estado de Quintana Roo, Título primero, Capítulo único, artículos 1-4. <http://documentos.congresoqroo.gob.mx/leyes/L176-XV-19102018-749.pdf> (6. Apríl 2019).
- “Constitución política del estado libre”. Documentos del Congreso del Estado de Quintana Roo. Título séptimo, Capítulo I, Artículo 126. <http://documentos.congresoqroo.gob.mx/leyes/L176-XV-19102018-749.pdf> (6. Apríl 2019).
- “El ulises de la guerra de castas: José María Barrera”. Desde la península y las intermediaciones de mi hamaca, Blog na doméne WordPress.com. <https://gilbertoavilezblog.wordpress.com/2016/12/31/el-ulises-de-la-guerra-de-castas-jose-maria-barrera/> (6. Apríl 2019).
- “Estado-nación mexicano: Federalismo y centralismo”. Akademický portál inštitúcie Colegio de Ciencias y Humanidades UNAM. <https://portalacademico.cch.unam.mx/alumno/historiademexico1/unidad4/estadoNacionMexicano/federalismoCentralismo> (6. Apríl 2019).
- González Navarro, Moisés. 1988. “Las ideas raciales de los científicos, 1890-1910”. *Historia Mexicana* 37 (4): 573-574.
- Gosner, Kevin. 1992. “Caciques And Conversion: Juan Atonal And The Struggle For Legitimacy In Post-Conquest Chiapas”. *The Americas* 49 (2): 115-129.
- Herrera, Marta Ángel. 1998. “Ordenamiento espacial de los pueblos de indios: dominación y resistencia en la sociedad colonial”. *FRONTERAS: Revista del Instituto Colombiano de Cultura Hispánica*, 2 (2): 93-119.
- Hidalgo, Jorge Lehuede. 1983. “Amarus y cataris: aspectos mesiánicos de la rebelión indígena de 1781 en Cusco, Chayanta, La Paz y Arica.” *Chungara: Revista de Antropología Chilena* 10: 117; 127.
- Humberto Ruz, Mario. 2003. “Una muerte auxiliada: Cofra-

- días y hermandades en el mundo maya colonial.” *Relaciones. Estudios de historia y sociedad*, vol. XXIV(94): 19.
- Hunčaga, Gabriel. 2008. *Historické štúdie k dejinám domínkáňov*. Bratislava: Centre for Study of Christianity.
- Kováč, Milan. 2002. *Slnko Jaguára: náboženský svet Olmékov, Mayov a Aztékov*. Bratislava: Chronos.
- Kuntz Ficker, Sandra – Speckman – Guerra, Elisa. 2010. “El porfiriato”. In Velásquez García, Erik – Nalda, Enrique – Escalante Gonzalbo, Pablo – García Martínez, Bernardo – Hausberger, Bernd – Mazín, Óscar – Tanck De Estrada, Dorothy – MariChal, Carlos – Ávila, Alfredo – Jáuregui, Luis – Antonio Serrano Ortega, José – Zoraida Vázquez, Josefina – Lira, Andrés – Staples, Anne – Kuntz Ficker, Sandra – Speckman Guerra, Elisa – Garcadiago, Luis Aboites, Javier – Loyo, Engracia – Loeza, Soledad – Rodríguez Kuri, Ariel – González Mello, Renato – Márquez, Graciela – Meyer, Lorenzo (eds.). *Historia general de México ilustrada*. México: Colegio de México, Cámara de Diputados, 135-136.
- “La independencia de Yucatán”. *Historia de México breve*. <https://www.historiademexicobreve.com/2017/12/la-independencia-de-yucatan.html> (6. April 2019).
- “La Reforma liberal”. Akademický portál CCH, Universidad Nacional Autónoma de México. <https://portalacademico.cch.unam.mx/alumno/historiademexico1/unidad5/lareformaliberal/reformaliberal> (23. Január 2019).
- Landa Diego de – Kováč, Milan. 2010. *Správa o veciach na Yucatáne, ktorú napísal brat Diego de Landa z rádu sv. Františka roku pána 1566* [preklad a komentáre Milan Kováč]. Bratislava: SAHI.
- Landrove Torres, Hilda. 2019. “Los cruzoob y la Cruz Parlante frente al poder: Un análisis de los dispositivos de la acción política en un movimiento indígena de México del siglo XIX”. III Encontro Ibero-Americano de Estudos Mayas / III Congresso Brasileiro de Estudos Mayas, 4. <http://estudiosmayas.net/TORRES.pdf> (6. April 2019).
- “Ley Lerdo”. *Historia de México Internetový portál*. <https://independenciademexico.com.mx/ley-lerdo/> (23. Január 2019).
- Linton, Ralph – Hallowell, A. Irving. 1943. “NATIVISTIC MOVEMENTS”. *American Anthropologist* 45 (2): 230-240.
- María y Campos, Alfonso de. 1991. “Los científicos: actitudes de un grupo de intelectuales porfirianos frente al positivismo y la religión”. In Roderic – A. Camp, Charles – A. Hale, Josefina – Zoraida Vázquez (eds.). *Intelectuales Y El Poder En México : Memorias De La VI Conferencia De Historiadores Mexicanos Y Estadounidenses*. México: Colegio de México, 129-130; 133.
- Marshall Saville, Howard – García, Cubas – Mendez, Santiago – Sánchez de Aguilar, Pedro – Hernández, Francisco. 1921. *Reports On The Maya Indians Of Yucatan* (repr.). New York: Museum of the American Indian, Heye Foundation.
- Moreno Figueroa, Mónica G. 2016. “El archivo del estudio del racismo en México.” *Desacatos* 51 (mayo-agosto): 105.
- Moreno, Jorge. 2015. “YUCATÁN, La leyenda y el origen de la ‘cruz parlante’”. Grupo SIPSE, Milenio Novedades. <https://sipse.com/milenio/enigmas-de-yucatan-leyenda-origen-de-la-cruz-parlante-137973.html> (6. April 2019).
- Patch, Robert W. 2003. “La rebelión de Jacinto Canek en Yucatán: una nueva interpretación”. *Desacatos*, núm. 13 (invierno): 46-59.
- Porro, Antonio. 1978. “Un nuevo caso de milenarismo maya en Chiapas y Tabasco, México, 1727”. *Estudios de Historia Novohispana* 6(6): 109-117.
- Quintana Roo Hoy. http://quintanarooohoy.com/category/region/felipe-carrillo-puerto/page/9/?filter_by=random_posts (16. Október 2019).
- Riguzii, Paolo. 1988. “México próspero: las dimensiones de la imagen nacional en el porfiriato”. *ENSAYOS, Historias* 20: 21-23.
- Sweeney, Lean. 2008. “Entre la criminalidad y el patriotismo: Los mayas icaichés y los nexos entre el poder legítimo e ilegítimo”. *Península* 3 (2): 73-95.
- Valverde y Valdés, María del Carmen. 2005. “La muerte y la guerra. Las rebeliones indígenas en el área maya en el siglo XIX”. In Andrés – Ciudad Ruiz, Mario – Humberto Ruiz, Ma. Josefa – Iglesias Ponce de León (eds.). *Antropología de la eternidad: la muerte en la cultura maya*. México: Sociedad Española de Estudios Mayas UNAM, 443-455.
- “Veneran a la centenaria Cruz Parlante guía en la Guerra de Castas de Yucatán.” *Infollitteras*. <http://www.infollitteras.com/noticia.php?id=1810> (16. Október 2019).
- Verdayes Ortiz, Francisco. 2019. “Cuando las palabras ‘maya’ y ‘yucateco’ eran enemigas”. *Luces del Siglo*. <https://www.lucesdelsiglo.com.mx/noticias/cuando-las-palabras-maya-y-yucateco-eran-enemigas/4316> (16. Október 2019).
- “Yucatán, un estado que fue país dos veces”. *México desconocido*. <https://www.mexicodesconocido.com.mx/república-de-yucatan.html> (6. April 2019).
- Zaballa Beascochea, Ana de. 2001. “La discusión conceptual sobre el milenarismo y mesianismo en Latinoamérica”. *Anuario de Historia de la Iglesia* (Universidad de Navarra) – enero: 353-362.